

формальної і неформальної підструктур. У рамках формальної структури - в аспекті її горизонтальної і вертикальної складових. Нарешті, у вертикальній складовій як її основний зміст може бути виділена структура владних стосунків і досліджені процеси соціальної перцепції стосунків влади і підпорядкування.

Перспективи подальших досліджень пов'язана з емпіричним вивченням функціонування соціально-перцептивних процесів у освітній установі.

Література: 1. Блау П. М. Исследования формальных организаций. // Американская социология: перспективы, проблемы, методы. / Под ред. Т. Парсонса / Блау П. -М.: Прогресс, 1972. - С.93-105.; 2. Вегерчук И. Э. Оптимизация системы оценивания социально-перцептивной компетентности госслужащих: Дисс... канд. психол. наук: 19.00.13 / Вегерчук И. Э. - М., 1999. – С. 12-56.; 3. Ершова Н. Н. Развитие социально-перцептивной компетентности в системе профессионального общения: Дисс... канд. психол. наук: 19.00.13 / Ершова Н. Н. - М., 1997. - С. 67-89.; 4. Карпов А. В. Психология менеджмента / Карпов А. В. - М.: Гардарики, 2004. – С. 4-59.; 5. Мильнер Б. З. Теория организации / Мильнер Б. З. - М.: ИНФРА-М, 2003. – С. 3 – 155.; 6. Назаров В. И. Структурно-функциональное моделирование социально-перцептивных процессов в управлении: Дисс... д-ра психол. наук: 19.00.05 / Назаров В. И. -Иваново, 2000. - С. 58-76.; 7. Накошная Н. В. Взаимосвязь между профессиональными социально-перцептивными эталонами и личностно-профессиональными качествами государственных служащих: Дисс... канд. психол. наук: 19.00.13 / Накошная Н. В. - М., 2001. - С. 21-67. ; 8. Новиков В. В. Психологическое управление производственной организацией / Новиков В. В., Забродин Ю. М. - М.: Хозрасчетный консультационно-внедренческий центр (фирма) по социальным и экономическим вопросам, 1992. – С. 35-56.; 9. Пригожий А. И. Современная социология организаций / Пригожий А. И. - М.: Интерпракс, 1995. – С. 24-126.; 10. Рубахин В. Ф. Психологические аспекты управления / Рубахин В. Ф., Филиппов А. В. - М.: Знание, 1973. – С. 11-36.; 11. Сыров Н. В. Многомерные параметрические модели межличностной перцепции в малых группах (на примере группового решения управленческих задач): Дисс... канд. психол. наук: 19.00.05. / Сыров Н. В. - М., 2001. – С. 12-49.; 12. Филиппов А. В. Производственная социология, психология и педагогика / Филиппов А. В., Липинский В. К., Князев В. Н.. - М.: Высшая школа, 1989. – С. 43-67.; 13. Филиппова О. А. Управленческая команда как объект социальной перцепции: дисс... канд. психол. наук: 19.00.05 / Филиппова О. А. – М., 2002. – С. 51-78.; 14. Фролов С. С. Социология организаций / Фролов С. С. - М.: Гардарики, 2001. – С. 19-27.; 15. Фролов С. С. Социология / Фролов С. С.. - М.: Гардарики, 2004. – С. 89-123.

УДК 316.4.7"71" – 058.83

Калинич Л.В.,

Інститут психології імені Г.С.Костюка НАПН України

ДИНАМІКА ПОДРУЖНІХ СТОСУНКІВ У МОЛОДОМУ ШЛЮБІ

Розглядаються теоретичні засади дослідження молодої сім'ї, етапи її розвитку. Представлено дискусію щодо визначення поняття «молода сім'я». Показано головні особливості та проблемні моменти розвитку молодої сім'ї.

Ключові слова: *молода сім'я, подружні стосунки, шлюб, адаптація, криза.*

Актуальність. Ускладнення соціальної, економічної, політичної ситуації в країні, різкі зміни, що відбулися в житті мільйонів українців за останні роки, вкрай загострили проблему сімейних стосунків. Шлюб втратив нестабільність, загострилися пов'язані з цим проблеми: розлучення, неповні сім'ї, матері-одиначки тощо. Особливою проблемою є молода сім'я, оскільки саме на перші роки подружнього життя припадає значна кількість розлучень.

Сімейні цінності переживають своєрідну кризу: гостро виявляються конфлікти між поколіннями, їх роз'єднання, поширеною стає малодітність, розпадаються родинні зв'язки тощо. Можна констатувати, що шлюб переживає своєрідний перехідний період: руйнуються традиційні настановлення на шлюб та починають формуватися нові. За таких умов молоді сім'ї переживають серйозні соціально-економічні труднощі, що накладає відбиток на подружні стосунки.

Донині в психолого-педагогічній літературі розроблялися проблеми, пов'язані з особливостями сучасної сім'ї (К.Вітек, С.І.Голод, В.Н.Дружинін, Л.В.Карцева, Л.Б.Шнейдер, Є.М.Черняк), функціями сім'ї (Ю.Є.Альошина, А.Н.Волкова, А.Н.Єлізаров, С.В.Ковальов, М.С.Мацківський, А.Г.Харчев, Е.Г.Ейдемільер, В.В.Юстицький), розподілом подружніх ролей (Ю.Є.Альошина, О.В.Антонюк, А.Н.Волкова, С.В.Ковальов, С.Кратохвил, В.П.Левкович, Е.Г.Ейдемільер, В.В.Юстицький), сімейною структурою, сімейним лідерством (А.Я.Варга, С.И.Голод, Т.І.Димнова, С.Кратохвил, А.П.Ощепкова, В.Сатір, Т.М.Трапезнікова, Н.Ф.Федотова), спілкуванням в сім'ї (Ю.Є.Альошина, А.І.Антонов, О.О.Бодальов, Л.Я.Гозман, О.О.Кронік, М.М.Обозов, Ю.Б.Рюриков), подружніми конфліктами

(С.Кратохвил, М.В.Малярова, В.А.Смехов, Е.Г.Ейдемільер, В.В.Юстицький), проблемою задоволеності шлюбом (Г.Айзенк, Ю.Є.Альошина, М.Аргайл, С.І.Голод, В.В.Столін), проблемою подружньої сумісності (А.К.Дмитренко, М.М.Обозов, А.М.Обозова, Т.М.Трапезнікова) та ін. Разом з тим, в літературі відсутній аналіз особливостей становлення і розвитку подружніх стосунків у молодій сім'ї, не визначені етапи становлення молодого сім'ї.

Метою дослідження є теоретичний аналіз динаміки розвитку подружніх стосунків у молодій сім'ї.

Період ранньої дорослості характеризується зміною мотиваційної сфери життя. Молода людина стоїть перед необхідністю вибору і розв'язання багатьох проблем, серед яких найбільш важливими є шлюб, народження дітей, вибір професійного шляху.

Одна з найсильніших установок мотиваційної сфери ранньої дорослості – мотивація шлюбу з його обмеженнями і обов'язками, вмінням співвідносити свої бажання з потребами іншої людини, з необхідністю будувати інтимні стосунки не тільки в сексуальному плані, але й соціальному. На думку С.В.Ковальова [5] включає в себе щонайменше 5 основних мотивів: любов, духовна близькість, матеріальний розрахунок, психологічна відповідність, моральні міркування. Е.Еріксон вважав, що готовність людини до сімейного життя проявляється саме з того моменту, коли вона усвідомлює, що готова до особливих інтимних почуттів, які передбачають поєднання двох людей без небезпеки деякої втрати в собі.

Для ранньої дорослості процес утворення сімейної пари є звичайним явищем. Більша частина молоді в планах готова до цього, однак терміни їх реалізації можуть бути різноманітними. Новостворена власна здорова сім'я продовжує забезпечувати особливу потребу кожної людини, яку Е.Фромм назвав потребою у встановленні зв'язків. Встановлюючи особливі інтимні стосунки, людина одержує можливість про щось турбуватися, брати в чомусь участь, нести відповідальність за когось, створює умови власної безпеки і захищеності [9].

Згідно думки багатьох дослідників, передумови стійких сімейних стосунків формуються задовго до прийняття юнаками і дівчатами рішення про вступ до шлюбу. Вступ до шлюбу закінчується визначенням періоду дозрівання багатьох передумов, які в наступному так чи інакше будуть відбиватися на стосунках у сім'ї. У батьківській сім'ї не тільки закладаються фундаменти майбутньої особливості, але й майбутнього чоловіка, дружити, батька, матері. Досвід сімейних взаємостосунків, як позитивний, так і негативний, стає вирішальним для людини, коли вона починає будувати свою сім'ю [16].

Зараз положення чоловіків і жінок різко змінилося. Економічна самостійність жінки приводить до того, що шлюб не є для неї засобом матеріального забезпечення. За цих умов незвично гостро встало питання про лідерство у сім'ї. Чим більше у чоловіка і жінки подібних ролей, тим сильніше їм хочеться, щоб у особистому житті у них було більше душевної близькості, подібності інтересів. Поряд зі зростанням потреб зросли і обов'язки сучасної жінки, з'явилися нові суперечливі тенденції – поєднання виробничої і сімейної функцій. Сформувався новий психологічний тип жінки. Основні її якості: незалежність, самостійність, загострення почуття власної гідності, рішучість, владність, широта і глибина інтересів, різноманітність культурних і духовних запитів, підвищення вимог до чоловіка як шлюбного партнера. Все це привело до зростання ролі емоційно-моральних і психологічних чинників у подружніх стосунках. Змінилася традиційна роль жінки як охоронниці домашнього вогнища.

Другий етап формування молодого сім'ї пов'язаний з пошуком супутника життя і починається з моменту прийняття більш-менш визначеного рішення про можливість вступу до шлюбу. На цьому етапі відбувається вибір сімейного партнера, створення моральної, психологічної, економічної основи сім'ї.

Сучасна наука не дає чіткого визначення поняттю «молода сім'я». Учені намагаються виокремити різні критерії: вік подружжя, стаж спільного життя, чинники, що впливають на стабільність сімейно-шлюбних стосунків тощо, тобто виокремлюються як формальні, так і якісні характеристики. Зокрема, В.І.Зацепін [4] виокремлює в якості молодого подружжя: тільки що народжена сім'я, сім'я в медовий період; молода сім'я через півроку-рік; сім'я, що чекає дитину; сім'я подружнього віку від трьох до десяти років проживання. Т.М.Трапезнікова [12] вважає, що молода сім'я – це подружжя, не старше за віком 30 років зі стажем сімейного життя не більше трьох років. Ю.М.Олійник [8] вважає молодого сім'ю, подружній стаж якої не перевищує трьох років, а вік подружжя не старший 25 років. А.К.Дмитренко [2] збільшує стаж сімейного життя молодого сім'ї до 5 років, не обмежуючи вік подружжя.

Узагальнюючи існуючі точки зору, можна вважати, що молодим подружжям є подружжя зі шлюбним стажем до 10 років, оскільки тривалість стабільного шлюбу останнім часом зростає. Крім цього, з роками зростає вік вступу до шлюбу, тому вік подружжя не обмежуємо, хоча обов'язковою умовою є те, що цей шлюб перший.

З боку держави стосунки між подружжям регулюються сукупністю норм і санкцій інституту шлюбу. Одні норми регулюються законодавством і носять характер юридичних норм, інші регулюються мораллю, звичаями, традиціями.

Сучасна сім'я переживає кризовий етап у своєму розвитку. Зміна регуляторів, типу, функцій, розмірів сім'ї виявляється у явищах її нестійкості та дезорганізації. Наслідком цього є зростання кількості розлучень, падіння народжуваності, зростання числа неповних і неблагополучних сімей,

ізоляція сім'ї від суспільства, зростання незаконно народжуваності, дитячої злочинності, алкоголізм і наркоманія, зростання числа неврозів сімейної та побутової етіології, падіння престижу сімейних цінностей і збільшенні числа самотніх.

Сімейне неблагополуччя, ослаблення виховної функції сім'ї істотно впливають на соціальну дезадаптацію всіх її членів, насамперед, на поведінку і положення дітей у суспільстві. Тому питання про укріплення шлюбу, особливо молодого, його стабілізація набуває особливо важливого значення.

Перші роки шлюбу є надзвичайно важливими для становлення сім'ї, оскільки саме тоді формується модель сімейних стосунків. При цьому розв'язуються такі питання: пристосування чи адаптація шлюбних партнерів, розподіл влади, формування духовної спільності між подружжям, батьками і дітьми.

Адаптація передбачає цілісну систему активних і спрямованих дій індивіда, що сприяють не тільки підтриманню динамічної рівноваги в конкретних соціальних умовах, але й забезпечують можливість еволюції у разі їх зміни. С.І.Голод вважає, що існує сім сфер адаптації: духовна, психологічна, сексуальна, інформаційна, родинна, культурна і побутова. Пристосування подружжя носить інтегральний характер, а елементарні стосунки є лише його складовими [1].

О.А.Добриніна [3, с. 8] вважає, що адаптація відбувається у всіх сферах сімейного життя: побутовій, психологічній, сексуальній, родинній. Матеріально-побутова адаптація полягає в узгодженні прав та обов'язків подружжя у виконанні домашніх обов'язків, у формуванні моделі планування і розподілу сімейного бюджету, яка задовольняє обох партнерів. Психологічна адаптація ґрунтується на поєднанні світоглядів, ідеалів, інтересів, ціннісних орієнтацій, настанов, а також особистісних рис партнерів. Сексуальна адаптація полягає в досягненні партнерами сексуальної відповідності, що передбачає не тільки фізіологічне, але й психологічне задоволення інтимними стосунками. Адаптація до сімейного способу життя передбачає пристосування подружжя до нового для них статусу і обов'язкове включення до кола взаємних родинних зв'язків.

Оптимальний рівень адаптованості, на думку О.А.Добриніної, передбачає стійке задоволення потреб подружжя у всіх сферах подружньої взаємодії, стабільність емоційних стосунків, забезпечення умов для благополуччя і особистісного розвитку. Низький рівень адаптованості визначається частковою незадоволеністю окремими сторонами подружнього життя, неузгодженістю при реалізації певних функцій у сім'ї, часткове незадоволення значущими потребами індивіда, але позитивне ставлення до шлюбу загалом [3].

Найскладнішим періодом адаптації молодій сім'ї є первинна адаптація, за якої відчувається вплив всієї сукупності зовнішніх та внутрішніх чинників. У цей період відбувається звикання (лабілізація) молодого подружжя до нового статусу чоловіка – дружини, пристосування (адаптація) до нового способу життя. Процес адаптації включає такі основні компоненти: узгодженість особистісних і характерологічних якостей чоловіка і дружини, уявлень про важливі сімейні цінності і рольові настанови молодого подружжя, вироблення єдиного стилю сімейного спілкування та взаємодії [12].

Н.В.Малаярова вважає, що з моменту створення сім'ї починає формуватися мікрокультурі сім'ї, а її передумови існують вже в досімейний період. Відбувається взаємна адаптація культурних норм, цінностей, потреб подружжя. Як результат з'являється унікальна сімейна мікрокультура зі спільними цінностями, нормами, потребами. Сімейна система цінностей, здійснюючи регуляторну функцію, є базою формування і реалізації всієї сімейної взаємодії, функціонування сім'ї [за 12].

На початку подружнього життя з'являються складності, пов'язані з тим, що в сучасній сім'ї зразки поведінки чоловіка і дружини стають все менш жорсткими. Відбувається відхід від регламентованих форм рольової взаємодії: стосунки в сім'ї, способи її організації визначаються ситуацією і залежать від схильностей, можливостей і здібностей кожної особистості. Уявлення про сімейні ролі, що існують у суспільстві, недостатньо відповідають реальності: певна частина населення мають традиційні очікування, інша частина вважає, що чоловіки і жінки рівні у виконанні більшості сімейних функцій.

Подружжя, вступаючи до шлюбу, мають власні уявлення про сімейне життя, сформоване у батьківській сім'ї. Однак реальне виконання молодим подружжям широкого репертуару сімейних ролей приводить до необхідності корекції власних уявлень та настанов, їх узгодження з моделлю сімейної взаємодії партнера, вироблення «ми-концепції» сім'ї. До моменту вступу до шлюбу кожен з подружжя має усталені потреби, які не можуть бути ідентичними у обох партнерів, іноді ці потреби виявляються суперечливими. Наявність сімейних протиріч і навіть конфліктів зумовлюється самим фактом об'єднання в сім'ю двох людей, інтереси яких можуть не зовсім співпадати. Разом з тим, такі протиріччя стають джерелом розвитку сім'ї як у бік удосконалення, пристосування до нових суспільних умов, так і в бік її руйнування. Спільне життя вимагає від партнерів готовності до компромісу, вміння рахуватися з потребами партнера, поступатися один одному, взаємної поваги, довіри, взаєморозуміння, що сприяє налагодженню сприятливого соціально-психологічного клімату в сім'ї і кращій адаптації подружжя. Тому можна сказати, що доля сім'ї залежить від адаптаційних можливостей подружжя (суб'єктивних і об'єктивних).

Для сімей, що недавно утворилися, характерні початкове входження у світ один одного, розподіл сімейних функцій, розв'язання житлових, фінансових проблем, входження в нові сімейні ролі чоловіка і дружини, набуття життєвого досвіду. Відбувається випробування побутом, характером,

повсякденністю. Цей період сімейного життя є найважчим і небезпечним з точки зору стабільності сім'ї.

На думку А.К.Дмитренко [2], на цій стадії відбувається пристосування подружжя, пошук такого типу стосунків, який задовольняв би обох. У цей період завершується взаємна сексуальна адаптація подружжя, відбувається складний процес формування внутрішньо сімейних і поза сімейних стосунків. Саме на цьому етапі розвитку сім'ї складаються стосунки з родичами.

На початкових етапах успішного шлюбу однією з головних задач, на думку Д.С.Уоллерстайн, є емоційне і психологічне відділення від батьківської сім'ї і присвячення себе власному шлюбу [13, с. 47]. Укріплення шлюбу змінює і загартовує психологічно обох партнерів, вони змінюються і розвиваються як особистості.

На початку сімейного життя подружжя переживають типові конфліктні ситуації, кризові періоди. Чоловіки чутливіші до матеріально-побутових незручностей, до необхідності пристосовуватися до щоденних стереотипних контактів з дружиною і труднощів психосексуальної адаптації. Жінки стурбовані недостатністю проявів з боку чоловіка почуття любові та поваги, втратою романтичного тону дошлюбних стосунків і побутовою адаптацією [1].

Найчастіше причинами неузгодженості між молодим подружжям є невідповідність одного з них ідеальному особистісному «портрету»; прагнення підпорядкувати собі партнера; нетерпимість до рис характеру, звичок, манері поведінки; егоцентрична позиція у подружніх стосунках [12].

На початку сімейного життя, на думку Д.Кутсар [7], партнери часто не в змозі адекватно оцінити позитивні та негативні властивості один одного, виявляючи тенденцію до переоцінки. Вони частіше виявляють альтруїзм і уникають негативних оцінок. Наявність взаєморозуміння веде до того, що подружжя не помічають відмінності в інтересах, цінностях, характерах.

Однією з найгостріших проблем перших років сімейного життя, на думку Н.Ф.Федотова [14], є проблема лідерства в сім'ї. Сучасна сім'я орієнтується на егалітарний стиль керівництва, якій полягає у рівній участі чоловіка і дружини в організації сімейного життя, або в лідерстві подружжя по черзі чи в розподілі функціональної відповідальності за різними сферами життєдіяльності сім'ї. Це вимагає від чоловіка і дружини урахування індивідуальних можливостей один одного, узгодженості рольової взаємодії чоловіка і дружини.

Наступна стадія – «стабільної сімейної спільноти» - починається після 2-3 років спільного життя [12]. На цій стадії сім'я має певний стиль міжособистісних стосунків, тип влади-підпорядкування, ієрархію сімейних цінностей, модель рольової взаємодії. У сім'ї закінчується процес активного формування конкретної функціональної моделі, що загалом сприяє стабільності сімейного життя.

Важливе значення має гармонія подружніх стосунків, в основі якої почуття любові і прив'язаності, відповідальність і обов'язок, спільність потреб та інтересів чоловіка і дружини, повага членів сім'ї один до одного. Стійкість подружнього життя формує у чоловіка і дружини відчуття повноти життя, впевненість у власній потребності, можливість самоактуалізації, що в сукупності дає подружжю відчуття задоволеності життям загалом.

Разом з тим, у стосунках подружжя спостерігається деяка емоційна відчуженість, охолодження, ситуативна ворожість. На думку Т.М.Трапезнікової [12], причинами деякого зниження задоволеності подружжя шлюбом на 4-5 роках спільного життя є те, що в результаті тривалого, тісного у просторовому об'ємі, взаємозалежного у функціональному відношенні спілкування і взаємодії подружжя, батьків і дітей настає своєрідне «перенасичення» один одним, виникає потреба в емоційному відпочинку. Сигналом цього є роздратування, агресія, неприязнь від спілкування з партнером, що часто призводить до конфліктів. В основі цього лежать пристосувальні механізми психофізіологічних властивостей людини – тривале утримання подразника (члени сім'ї, одноманітність сімейного життя, житлова тіснота тощо) призводять до втоми нервових структур, що проявляється в емоційному стані людини.

У процесі подальшого розвитку молоді сім'ї романтичне кохання трансформується в інше, глибше почуття. Це також кохання, яке відчуло суттєві зміни під впливом розвитку самої особистості подружжя. В.М.Розін вважає, що романтичне кохання у молодій сім'ї повинна зникнути, щоб на її місце прийшло кохання подружнє [10]. В.А.Сисенко [11] називає його подружньою дружбою.

Серйозною загрозою благополуччю подружніх стосунків є повне емоційне і психічне переключення жінки на виховання дітей, в результаті чого у чоловіка виникає відчуття емоційної і психологічної ізоляції [13]. Відразу змінюється структура сім'ї та міжособистісна дистанція, з'являється відчуття віддаленості один від одного. Нестача емоційного змісту стає причиною подружніх зрад на цьому етапі.

С.В.Ковальов вважає, що напруженість у подружніх стосунках підсилюється загостренням проблем професійного просування та досягнення суспільного статусу. Якраз ці чинники і є передумовою зміни кохання на подружню дружбу [5].

С.Кратохвил [6] виокремлює критичний період між третім і сьомим роком подружнього життя, який за сприятливих обставин триває близько року. Причиною його виникнення є зникнення романтичних настроїв, активне неприйняття контрасту в поведінці партнера в період закоханості і в повсякденному житті, зростання числа ситуацій, в яких подружжя виявляють різні погляди на речі і не можуть прийти до згоди, частіший прояв негативних емоцій, зростання напруженості у стосунках між

партнерами через часті зіткнення. Кризова ситуація може виникнути і без впливу будь-яких зовнішніх чинників і характеризуватися проявом почуття незадоволеності, розбіжності у поглядах, конфліктами та ін. Максимум кризової ситуації припадає на 4-5 роки подружнього життя.

Шерег дослідників відзначають зниження позитивних емоцій у подружніх стосунках на даній стадії [2, 5, 11, 16], хоча при цьому не досліджували природу та особливості цих змін. Крім цього, дослідники вважають, що після 6-7 років спільного проживання відбувається стабілізація шлюбних стосунків [1, 12].

Висновки. Динаміка розвитку подружніх стосунків проходить ряд етапів, які мають свою специфіку. Якщо початкові етапи функціонування сім'ї пов'язані з процесами адаптації, то наступні етапи можуть призводити до проблем у стосунках та виникнення кризових періодів.

Наведений аналіз показує, що дослідники одностайно вважають молодю сім'ю найбільш складним і відповідальним періодом сімейного життя, тому необхідні серйозні, глибокі дослідження особливостей розвитку подружніх стосунків на різних етапах, конкретне виокремлення етапів становлення молодого сім'ї залежно від стажу спільного проживання. Це і є перспективою наших подальших досліджень.

Література: 1. Голод С.И. *Стабильность семьи: социологический и демографический аспекты* / Голод С.И. – Л.: Наука, 1984. – 136 с.; 2. Дмитренко А.К. *Социально-психологические факторы стабильности брака в первые годы супружеской жизни: дис. ... канд. психол. н : 19.00.05 / Дмитренко А.К.. – К., 1989. – 20 с. ; 3. Добрынина О.А. Проблема формирования благоприятного социально-психологического климата семьи. Автореф. дис. ...канд. психол. наук: 19.00.05 / Добрынина О.А. – М., 1993. – 18 с.; 4. Зацепин В.И. *Молодая семья: Соц.-экон., правовые, морал.-психол. пробл.* / [В. И. Зацепин и др.] – К.: Україна, 1991. – 189 с.; 5. Ковалев С.В. *Психология современной семьи* / Ковалев С.В. // Информационно-методические материалы к курсу «Этика и психология семейной жизни» [Книга для учителя] – М.: Просвещение, 1988. – 208 с.; 6. Кратохвил С. *Психотерапия семейно-сексуальных дисгармоний* / Кратохвил С.- Ч. 2. – Супружеская терапия. – М.: 1991. – 335 с.; 7. Куртсар Д.О. *характеристиках супругов в связи с некоторыми показателями атмосферы общения в конфликтной семье* / Куртсар Д.О. // Психология семьи. – Самара: Издательский дом «Бахрах-Х», 2002. – С. 505-513.; 8. Олейник Ю.Н. *Исследование уровней совместимости в молодой семье* / Олейник Ю.Н. // Психологический журнал. – 1986. – Т. 7. – № 2. – С. 59-67. ; 9. *Психология среднего возраста, старения, смерти* [Под ред А.А.Реана]– СПб.: «Прайм-ЕВРОЗНАК», 2003. – 384 с.; 10. Розин В.М. *Судьба молодой семьи* / Розин В.М.. – М.: Московский рабочий, 1990. – 109 с.; 11. Сысенко В.А. *Супружеские конфликты* / Сысенко В.А. – М.: Мысль, 1989. – 182 с.; 12. Трапезникова Т.М. *Психологические аспекты семейных отношений* / Трапезникова Т.М. // Вестник СПбГУ. – Серия 16. – 1992. - № 13. – С. 106-111.; 13. Уоллекстайн Дж.С. *Успешный брак. Как и почему остается любовь* / Уоллекстайн Дж.С., Блексли С. [Пер. с англ. С.Зиминой]. – М.: Крон-пресс, 1995. – 352 с.; 14. Федотова Н.Ф. *Глава семьи: мотивы признания* / Федотова Н.Ф. // Вопросы психологии. – 1983. - № 5. – С. 87-94.; 15. Чернышев Я.А. *Влияние супружеских отношений на служебную карьеру руководителя: Автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.05 / Чернышев Я.А. – Казань, 2002. – 22 с.; 16. Якшевич Н.В. Проблемы формирования молодой семьи (социологический аспект): Автореф. дис.... канд. социол. наук: 22.00.03 / Якшевич Н.В. – Минск, 1993. – 28 с.**